

KISEBBSÉG- KUTATÁS

SZEMLE

NEMZETI TUDAT, NEMZETI ÉS ETNIKAI FOLYAMATOK

A migrációs válság Pozsonyból szemlélve

Schmunk, Michael: Slovakia 2016: Europe Looks to Bratislava Refugee Crisis, Parliamentary Elections, EU Council Chairmanship = Südosteuropa-Mitteilungen. 2016.3.no. 22-42 p.

Ahogy sok más uniós tagállam esetében, a volt szocialista Szlovákiára is igaz, amely 2004-ben csatlakozott az EU-hoz, 2009-ben pedig a NATO-hoz, hogy egyre nagyobb gondot jelentenek a populista jobboldali és neofasiszta mozgalmak és pártok. Némelyikük már a Parlamentbe is bekerült a 2016. tavaszi választások óta. Az egyetlen témaként az európai bevándorlási válságra fókuszáló választási kampányt követően a populista baloldali párt, a SMER-SD, amely korábban ahhoz volt szokva, hogy egyedülként kormányoz Robert Fico miniszterelnökkel az élen, váratlanul jelentős választási vereséget szenvedett. Ficónak ezzel együtt is sikerült hatalmon maradnia, egy olyan négy pártból álló koalíciót irányítva, amelyek politikai értelemben nem állnak közel egymáshoz. Abban bízunk, hogy legalább 2016. december 31-ig, azaz az ország első uniós elnökségének végéig sikerül egyben tartania a koalíciót. Szlovákia úgy döntött, hogy az EU-t hosszú idő óta sújtó, sorozatos válságok súlyosságára való tekintettel – a görög pénzügyi krízissel, a drámai menekültáradattal és a küszöbön álló Brexittel az élen – tisztességes közvetítőként igyekszik betölteni elnöki szerepét ahelyett, hogy ambiciózus nemzeti ügyrenddel állna elő. Szlovákiát széles körű nemzetközi kritika érte konok ellenállása miatt a háborús menekültek befogadását, különösen a muzulmánokat illetően, amelyben a legsúlyosabb vád az volt, hogy a szlovákok feladták az „európai szolidaritás” elvét. Szlovákia azonban világossá tette a nyugati tagállamok számára, amelyek továbbra is domináns szerepet töltenek be az EU-ban, hogy nem

hajlandó jelentősen módosítani kulturális, társadalmi és vallási örökségét és normáit azon „helyreigazító forradalom” részeként, amelyet Brüsszel és a Nyugat rá akar erőltetni a keleti államokra.

Pethő-Szirmai Judit

A kelet-európai (balkáni) tagjelölt országok és a válságban lévő unió

Axt, Heinz-Jürgen: Südosteuropa im Schatten der EU-Krisen – Warum der Erweiterungsprozess nicht vorankommt = Südosteuropa-Mitteilungen. 2016. 3.no. 6-21 p.

Európa bajban van. A britek ki akarnak lépni az Unióból, és kátyúba került a bővítés projektje. Ezek a fejlemények jelentős következményekkel járnak a délkelet-európai tagjelölt országokra nézve. Izgalmas kérdés, hogy miért nem akarják valóra váltani az Európai Tanács 2003-as thesszalóniki ígéretét, miszerint megnyílik az EU kapuja Délkelet-Európa országai előtt. Kelet-Európa országai 2004-ben csatlakoztak az EU-hoz, és náluk tetten is érhetők a tagság pozitív előnyei politikai és gazdasági fejlődésükre nézve. Délkelet-Európában viszont mind a gazdasági, mind a politikai átalakulás lassan halad. Állami szintű korrupció, a jogállamiság hiányosságai, szervezett bűnözés, klientizmus, „urambátyám” összefonódások és politikai nyomás alá helyezett média jellemzi a Nyugat-Balkán megrekedt helyzetét. Az EU sorozatos válságai jól mutatják, hogyan fordul az Unió egyre inkább befelé, miközben arra törekszik, hogy megőrizze a status quo-t. Egyre inkább elfogadottá válik az a gondolat, hogy egy kettős moratóriumra lenne szükség: először helyre kellene állítani az EU egyensúlyát, másodsor pedig ki kellene kényszeríteni egy szünetet a bővítéseket illetően. Az EU jelenlegi krízisei mellett a Nyugat-Balkánnal kapcsolatos holtpont a régi elit továbbélése és a gyenge ellenpólust jelentő elit felemelkedése közötti feszültségre is visszavezethető. Mindez késlelteti az átalakulás folyamatát, és aláássa a reformorientált erők működését. Az összeesküvés kultúrája a szervezett bűnözésnek kedvez, amely könnyen megbékélyozhatja az államot.

Pethő-Szirmai Judit

Integráció és dezintegráció: Európa, Ukrajna és a világ

Snyder, Timothy: Integration and Disintegration: Europe, Ukraine and the World = Slavic Review, 74, Winter 2015. 4.no., 695–707. p.

Az ukrán forradalom és az azt követő orosz megszállás átalakította a világot, és még inkább a figyelem középpontjába állította a szláv tanulmányokat. Nem mindennap esik meg Európában, hogy valódi forradalom megy végbe, amit ellenforradalom, vérengzés, majd kormányváltás követ. Ha a 2014-es ukrajnai parlamenti és elnökválasztással véget is ért volna a történet, ma csak arról vitatkoznánk, hogy vajon a jogállamiságért küzdő polgári vagy az oligarchák ellen fellázadó baloldali mozgalom motiválta az eseményeket. Az orosz megszállás és a Krím-félsziget anektálása viszont véget vetett a tartós rend korszakának, amikor úgy tűnt, az államok függetlenségét mindenki tiszteletben tartja Európában. Az ENSZ Emberi Jogi Kartája, a helsinki záróokmány és a budapesti memorandum egyidejű megszegésével Moszkva emelte a tétet.

Az, hogy az orosz propagandisták megpróbálták az ukrajnai háborút globális konfliktusként feltüntetni, arra utal, hogy az ukrán forradalom és az orosz ellenforradalom csak globális kontextusba helyezve értelmezhető. A modern európai történelem nem annyira a nemzetállamok történelmén keresztül, hanem integrációs és dezintegrációs törekvések váltakozásaként válik érthetővé. Az I. világháború a balkáni integrációs modell egyenes következménye volt. A háború során az összes európai szárazföldi nagyhatalom vagy vereséget szenvedett, vagy forradalom dúlta fel. Ezzel kb. 1922-re befejeződött Európa dekolonizációja.

Az európai nemzetállami modell sikeresen felbomlasztotta a szárazföldi birodalmakat, de a reintegrációhoz már nem nyújtott segítséget. A tengeri nagyhatalmak önrendelkezési joggal ruházták ugyan fel Kelet- és Közép-Európa új államait, de a gazdasági és politikai együttműködési rendszerek kiépítésével már nem foglalkoztak. Ennek következtében a kolonializmus ideája visszaszivárgott Európába, és nemcsak a nosztalgia, hanem a tervek szintjén is. 1930-tól kezdve Kelet-Európa a rekolonizáció színtere lett: mind a náci, mind a szovjet birodalom kolonizációs terveket dédelgetett a térséggel kapcsolatban. Hitler ihletet

merített a balkáni militarizmusból is, de nem etnikai, hanem faji alapon fejlesztette tovább. A bolsevik forradalom nyíltan természetesen antikolonialista ideológiát képviselt, burkoltan azonban az új rezsim is a gyarmatosító logika mentén működött: Sztálin az első ötéves tervben ezt belső kolonizációnak nevezte.

Az 1930-as évek második felének egyik legnagyobb kérdése az volt, hogy miközben a Szovjetunió és a náci Németország a kapitalizmus alternatíváiként ideológiai csatát vívott egymással, melyik neokolonialis modell győzedelmeskedik a kapitalista nemzetállam ideája fölött Európában és talán a világ más részein is. 1938–41 között az első világháború utáni Európa rendje felbomlott, és sorra szűntek meg az előző világégést követően kialakított kisállamok. 1941 júniusában, amikor a náci Németország elárulta szovjet szövetségét, és elindította a Barbarossa-hadműveletet, megindult az új világrend meghatározásáért folytatott verseny.

A szovjet-német háborúskodás központi kérdése Ukrajna birtoklása volt. Németország azt tervezte, hogy kiéhezteti Ukrajnát, és rajta keresztül a Szovjetunió lakosságát. Ugyanakkor a náci ideológiában mindig is keveredett Kelet-Európa faji kolonizációja és a zsidók ellen folytatott kampány. Hitler szemszögéből a Szovjetunió zsidó állam volt, amelynek össze kellett (volna) omlania a német katonai nyomás alatt. Amikor ez mégsem következett be, és füstbe mentek a nagyszabású gyarmatosítási tervek, Hitler a világ és Németország zsidóságát hibáztatta. A náci ideológia furcsa módon egyszerre volt kolonialista és antikolonialista, hiszen faji alapon kívánt gyarmatosítani területeket, miközben „felszabadította” őket a „globális zsidó hatalom” alól. Éppen ezért 1933-tól 1945-ig Ukrajna a világ legveszélyesebb helyei közé tartozott, mivel két neokolonialista projekt is áhítozott a megszerzésére, (és ez mintegy 14 millió ember halálába került Berlintől Moszkváig).

Kelet-Európában az 1940-es években nem a szovjet hatalom megérkezése jelentette az első társadalmi forradalmat, hanem a holokauszt. A zsidók gettóba zárása, majd legyilkolása kelet-európaiak millióit juttatta olyan vagyoni, illetve társadalmi-gazdasági lehetőségekhez, amelyekről a háború lezárása után sem voltak hajlandók lemondani. Az 1944-től kezdődő szovjet típusú forradalmak tulajdonképpen abból a faji forradalomból indultak ki, amelyet korábban a nácik generáltak.

Ugyanazok az emberek, akik elvették a zsidók vagyont, sőt zsidókat gyilkoltak, most beléptek a kommunista pártba: a zsidó vagyon néma társadalmi konszenzussal történő „újraosztása” volt voltaképp a szovjet típusú forradalom első szakasza. A második szakasz, a magánvagyon államosítása már sokkal kevésbé átfogó mértékben valósult meg Kelet-Európában, mint a Szovjetunióban. Egy generáció leforgása alatt aztán ezeknek a rezsimeknek is a konzumerizmus lett a mozgatórugója.

Az európai integráció történetét újszerű politikai logika hatja át, amit mind az ukrán forradalmárok, mind az orosz ellenforradalmárok világosan láttak 2013-ban. Az EU saját „eredetmítosza” szerint tagállamai tanultak a II. világháborúból, pedig ez nincs teljesen így. Ha a háború borzalmi valóban egyfajta liberális béke iránti vágyat ébresztettek volna az emberekben, akkor ezt a békét a legtöbbet szenvedett népek (zsidók, lengyelek, ukránok, fehéroroszok, oroszok) vívták volna ki maguknak. Az I. világháború az európai dekolonizáció győzelmét és a hagyományos szárazföldi hatalmak végét jelentette. A II. világháború egyszerre fúrta meg a náci rekolonizációs terveket, térítette el a szovjet tervet és gyengítette meg a hagyományos tengeri birodalmakat. Az EU tehát valójában nem más tett lehetővé, mint azt, hogy a kolonizáció lehetőségét elveszítő országok talpra essenek. Kezdetben az európai integrációt leginkább szorgalmazó ország az az NSZK volt, amely számára egy elvetélt kolonizációs terv, egy elvesztett háború, egy megosztott lakosság és egy ideológiai válság után jó ötletnek tűnhetett a Franciaországgal, Belgiummal, Hollandiával és Luxemburggal történő együttműködés.

A háború utáni évtizedekben azok az államok, amelyek elvesztették tengerentúli területeiket, Európában belül találtak maguknak újabb kereskedelmi zónát. Az európai gazdasági és politikai integrációjának gondolata aztán az 1980-as évek vége felé került elő, amikor a Szovjetunió hanyatlásnak indult, és még nyilvánvalóbbá váltak a Kelet és Nyugat közötti életszínvonalbeli különbségek. Bár az EU a kolonizációt helyettesítette, működése egészen más alapokon nyugodott, hiszen tagjai formálisan egyenlőnek ismerték el egymást, politikai és gazdasági súlyukra való tekintet nélkül. Az EU 21. századi bővítései valójában nemcsak a hidegháború szakadékát szüntette meg, hanem az egykori tengeri hatalmak, az I. világháború győztes országai és a győzelmüknek

köszönhetően létrejött kelet-európai nemzetállamok közötti választóvonalat is. Általánosan elfogadott igazsággá vált, hogy a nemzeti liberalizálódás természetes végállomása a „visszatérés Európába”.

Ukrajna azonban az első olyan ország, amely korábban, 1917 előtt a Szovjetunió területéhez tartozott, és amely az EU-ba kívánczik. Ugyanakkor Ukrajna négy uniós tagországgal is határos, és akárcsak a 70-80-as évek szovjet csatlósai, fogyasztói társadalommal rendelkezik. 2013-ban a társulási szerződés aláírásának kilátásai azért voltak oly népszerűek Ukrajnában, mert az emberek a jogállamiság felé való elmozdulás garanciáját látták benne – szemben az oligarchák kezében összpontosuló hatalommal. Közben azonban az orosz külpolitika is irányt váltott, és az európai integrációs projekt felbomlasztását tűzte ki célul. Oroszország is felismerte, hogy a civil társadalom, a jogállamiság és Európa kölcsönösen erősíti egymást, de ebben nem támogatandó irányt, hanem ellenséget vélt felfedezni. Putyin rávette az akkori ukrán elnököt, Viktor Janukovicst, hogy ne írja alá az egyezséget az EU-val. Ugyanakkor Szergej Lavrov orosz külügyminiszter a rivális orosz projekt, az Eurázsiai Unió számára szeretne volna megnyerni Ukrajnát. Az első orosz reakció – a tüntetők gyalázása és az ukrán kormánynak ígért pénz a tiltakozók visszaszorítására – azonban visszafelé sült el, és kitört a forradalom. Az erre adott orosz válasz – a Krím-félsziget megszállása és annektálása – az ukrán állam bedőlését kellett volna, hogy eredményezze. Amikor azonban ez sem következett be, Oroszország szeparatistákat kezdett el támogatni Luhanszk és Donyeck körzetében, és saját csapataival is erősítve azokat. Ennek következtében több ezer ukrán állampolgár vesztette már életét, és több mint egymillió lakosnak kellett elhagynia otthonát.

Az orosz invázió az ukrán közvéleményt még inkább az európai integráció gondolata felé tolta, az uniós tagság azonban szuverén és működő államiséget kíván meg. Az európai integráció és a dezintegrációra való törekvés között alapvető különbség van a gyenge államokkal való politikai és retorikai bánásmódot illetően. Az EU passzívan bátorítja a reformot a jövőbeli tagság kilátásba helyezésével, ezzel szemben Oroszország elnyomja az ilyen államokat, és retorikájában is leigázza őket (pl. azt állítva, hogy Oroszország és Ukrajna lakossága „egy nép”). Míg az EU politikai etikettje szerint felnagyítja a tagállamok egyenlőségét, az

orosz propagandisták az ukrán állam gyengeségeit hangsúlyozzák, és nem ismerik el az ukrán nemzeti identitást és történelmet. Az Unió szerint a civil társadalomra szükség van az egészséges politikai élethez. A Majdanon történt események a civil társadalom megnyilvánulásai voltak: szabad akaratukból gyülekező emberek tiltakoztak a jogállamiság nevében a kiszámíthatatlan (diktatórikus, polgárait legyilkoló) állammal szemben. A Majdan szellemisége az önrendelkezés, a nemzeti identitás és a politikai normák mellett tette le a voksát. Ezzel szemben az orosz reakció szerint a civil társadalom nem más, mint egy fedőnév az ellenséges globális befolyásra, egyfajta világszintű összeesküvésre. Putyin egyrészt hagyományos koloniális retorikát használ hagyományos koloniális háborúja igazolására Ukrajna ellen, másrészt azt mondja, hogy a háború a nemzetközi amerikai konspiráció elleni fellépés.

Az Ukrajna és az Európai Unió elpusztítására irányuló orosz projekt egy alternatív világrend jegyében tulajdonképpen nem meglepő. Kérdés, hogy valóban a dezintegráció áll-e az oroszok érdekében, de az bizonyos, hogy ami a Majdanon történt, Oroszország szemszögéből a propagandáról, az összeesküvésről és a birodalomépítésről szólt. Oroszországnak már korábban is sikerült a koloniális és a dekoloniális retorikát egyesítve politikai sikereket elérni, ahogyan Ukrajna is volt már máskor is a világtörténelem fontos színtere. A kérdés már csak az, hogyan jön ki az ukrán állam ebből a konfliktusból: szuverenitását megerősítve, majd az európai integráció részévé válva, vagy pedig az orosz hierarchikus rendszerbe betagozódva.

Az új gazdasági elit kialakulása Szerbiában

Lazic; Mladen: The Making of a New Economic Elite in Serbia = Südosteuropa, 63,4.no., 531–548. p.

A cikk szerzője új kutatási adatok alapján elemzi a szerb gazdasági elitet: összetételét, fő jellemzőit és fejlődését a szerb rendszerváltás során. Ennek kapcsán röviden bemutatja a társadalmi-politikai változások

folymatát Szerbiában az 1980-as évektől kezdve napjainkig. Szerbia társadalmi átmenete a szocializmusból a kapitalizmusba immár negyed évszázada tart. A Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság részeként Szerbia társadalmi viszonyai meglehetősen eltértek a tipikus szocialista parancsuralomtól. A gazdaságban egyfajta „szocialista piacgazdaság” alakult ki, amely ha korlátozott formában is, de autonómiát biztosított a vállalatoknak, a dolgozók számára beleszólási jogot adott a döntésekbe, és lehetővé tette a kisebb magántulajdont a mezőgazdaságban és a szolgáltatói szektorban. Ugyanakkor a gazdasági és társadalmi termelés egy formálisan egységes, kollektív tulajdonosi nomenklátúra irányítása alatt zajlott. A politikában a területi decentralizáció hatására – különösen Tito halála után – nyílt verseny indult a hatalomért a nomenklátúra különböző (centralista, illetve republikánus) frakciói között. Az adott rendszer keretei között azonban, ahol nem léteztek liberális-demokratikus játékszabályok, a győztesek „mindent vittek”, míg a vesztesek pozíciója vagy egzisztenciája veszélybe került. Noha a kulturális kapcsolatokat egyfajta tolerancia jellemezte a „devianciákat” és a „nyugati eszméket” illetően, a szocialista rendszer alapjait ez nem rengette meg.

A jugoszláv szocializmus sajátos jellege jelentős mértékben meghatározta gyors felbomlásának forgatókönyvét. Az 1980-as évek vége felé úgy tűnt, hogy a korábbi piaci tapasztalatok, különös tekintettel a nyugati országokkal folytatott, fejlett árukereskedelemre és a több száz-ezer külföldön dolgozó jugoszláv vendégmunkás tapasztalataira, problémamentes átmenetet biztosítanak majd a kapitalizmusba. Ugyanakkor Szerbiában az öngazgatás hagyományai miatt a piacgazdaságra való áttérés vontatottan haladt, és az országot addig irányító réteg továbbra is jelentős befolyást tudott gyakorolni az eseményekre. A „társadalmi tulajdon” képlékeny gyakorlata miatt könnyen át lehetett alakítani a vállalatokat magáncégekkel, minimális áron (vagy ellenérték nélkül) hosszú időre vagyonhoz juttatva ezzel a nomenklátúra tagjait. A privatizált cégek dolgozóinak saját tulajdonjogukról alkotott ideológiai illúziói azonban gyakran akadályozták a piaci szabályok szerinti működésre való áttállást. Az ország gazdasági összeomlása, nemzetközi elszigeteltsége és a 90-es évek pusztító háborúi mellett a fenti tényezőkre vezethető vissza, hogy Szerbiában a mai napig nem fejeződött be a priva-

tizáció. Számos nagyvállalat még mindig állami kézben van, ráadásul többségük rosszul teljesít a piacon.

Érdekes adalék, hogy mivel Szerbiában magasabb volt az életszínvonal, mint kelet-európai szomszédjainál, a szocialista berendezkedésnek még a 80-as évek felé is volt létjogosultsága az alacsonyabb társadalmi osztályok körében. Slobodan Milošević ezért is tudott tömegeket maga mögé állítani nacionalista és szocialista elemeket is tartalmazó retorikájával: a régi nomenklátúra nem a rendszerváltást, hanem az államiság megőrzésének fontosságát helyezte a középpontba. Ezért aztán – a gazdasági rendszerváltást másodlagosnak beállítva – az a csoport, amely már a szocializmus idején is a „reformokat” képviselte, ráadásul a nemzeti érdekeket is védelmezte, úgy tudott fellépni, mint a változások végrehajtására leginkább alkalmas társaság. Így a többi volt szocialista országgal, illetve jugoszláv köztársasággal ellentétben, Szerbiában a 90-es években is a régi gárda maradt hatalmon, és egyfajta „felülről jövő forradalmat” vezényelt le. Örökségként egy Milošević által vezetett, szigorúan szervezett hierarchiát, valamint a legfontosabb gazdasági erőforrások, az állami apparátus és a média feletti kontrollt hozták magukkal.

A régi rezsim hatalomban maradásának és változatlan gazdasági és kulturális dominanciájának legszembetűnőbb következménye a nemzeti jövedelem drámai visszaesése volt (1990-ben Szerbia GDP-je valamivel több, mint 5000 USD/fő volt, míg 1995-ben 2000 USD/fő, 2010-ben pedig 4000 USD/fő). Másrészt az átalakulás (szándékos) akadályozása a nomenklátúra tagjainak előnyökhöz juttatása érdekében jelentősen lelassította a közjavak privatizációját. Így egy viszonylag gyors kezdet után az 1994-ben hozott törvény nemcsak megakasztotta a folyamatot, hanem gyakorlatilag semmissé tette a korábbi eredményeket. Ebből kifolyólag 2001-re Szerbia tőkéjének 42,67%-a állami tulajdonban volt, további 33,8%-a pedig „társadalmi tulajdonban”. Az, hogy az állami tulajdonban maradó vállalatokat nem sikerült átstrukturálni, egyéb súlyos konzekvenciákkal is járt. Amikor Szerbia nemzetközi elszigeteltsége véget ért 2000 után, ezek a cégek beruházási tőke nélkül (legyen az hazai vagy külföldi), illetve elavult technológia, hatalmas munkaerő-fellesleg, versenyképtelen termékek és politikailag kinevezett vezetés mellett léptek be a piaci versenybe. Az elkerülhetetlen, óriási veszteségeket

állami támogatásokból próbálták fedezni, amelyeket pedig egyre csökkenő (minimál) bérek, növekvő adók és külföldi eladósodás árán tudtak előteremteni. Szerbia a gazdasági és társadalmi regresszió ördögi körébe került.

Politikai szempontból a blokkolt kapitalista átalakulás legfőbb hatása a politikai verseny feltételeinek szembeszökő egyenlőtlensége lett: a hatalmon lévő párt (Szerb Szocialista Párt) az állami apparátus, az állami gazdasági erőforrások, a média feletti kontroll vagy épp közvetlen manipuláció segítségével biztosította be a győzelmét a választásokon. Ráadásul egy demokratikus hagyományokat nélkülöző országban a politikai ellenfelek ellenségként való beállítása nem ideig-óráig szólt, és bármilyen eszközt szentesített. Szerbia liberális-demokratikus politikai berendezkedése tehát kezdettől fogva több sebből vérzett, és még Milošević bukása után tizenöt évvel sem konszolidálódott a helyzet.

A vontatott átalakulás következményei a társadalmat is erősen sújtották: tömeges elszegényedés és a szűk politikai elit kivételével az összes társadalmi csoport életszínvonalának zuhanása következett be. A szocializmushoz képest nőttek a társadalmi egyenlőtlenségek, miközben az állam jóval kevesebb segítséget tudott nyújtani a lakosságnak az alapvető élelmezés, lakhatás, egészségügy és oktatás terén. A romló életkörülmények és a megfelelő ellenzéki pártok hiánya miatt a lakosság nagy része ideológiailag a patriarchális tradicionalizmus és az autoritarianizmus felé fordult a még mindig jelen lévő nacionalista érzelmek mellett.

A posztkommunista átalakulás egyik jellemzője, hogy az elsődleges tőkefelhalmozás már a kapitalisták megjelenése előtt megtörtént, azaz ami korábban állami kézben összpontosult az uralkodó csoport irányítása alatt, átkerült magánemberek vagy –cégek tulajdonába. A vagyon újraosztása a korábbi nomenklatura tagjai között minden kelet- és közép-európai ország életében jelentős szerepet játszott. De Szerbia – Oroszországgal együtt – még ebből a mezőnyből is kiemelkedik: a szerb nagyvállalatok tulajdonosainak kétharmada politikai vagy gazdasági „vezető” volt korábban, a családtagjaikat is ideszámítva. Szerbia posztkommunista átalakulásának első szakaszában az új gazdasági elit három csoportból tevődött össze: a volt nomenklatura tagjaiból (ők voltak többségben), a „háborús vállalkozókból” és azon középosztálybeli

személyek, akik középvezetők, illetve sikeres kis- és középvállalkozások vezetői voltak. A gazdaság harapófogóba került a korábbi tervgazdálkodás és a továbbra is fennmaradó állami irányítás, illetve az új piaci szabályozások között. Ez a helyzet azt is jelentette, hogy a működés játékszabályai jelentősen eltértek a tipikus piacgazdaságétól, mivel a sikeres tőkefelhalmozás inkább politikai, mint gazdasági vállalkozó szellemet kívánt. Egyes kutatók ezt politikai kapitalizmusnak nevezték el.

1995-ben a daytoni békeegyezmény aláírása után a rendszerváltás felgyorsult. A háború vége és a szankciók feloldása jelentősen leszűkítette az illegális tőkefelhalmozás lehetőségeit, és a nemzetközi kereskedelem beindulásának köszönhetően a törvényes rend is kezdett megszilárdulni. A korábbi nomenklatúra tagjai addigra már befejezték az elsődleges tőkefelhalmozást, és most szerették volna intézményes keretek között is bebiztosítani a vagyonukat. 1996 és 2000 között történt meg az új rendszer kialakulásának második szakasza: egyre nyilvánvalóbbá váltak az ellentétek az államot irányító politikai elit és az új gazdasági elit között. Ez utóbbi soraiban egyre több lett a középosztálybeli szakember és vállalkozó. A gazdasági elit még nem volt elég erős ahhoz, hogy konfrontálódjon az állammal, de érdekei egyre inkább összhangba kerültek az ellenzéki pártokéval. Amikor a NATO-bombázások hatására 1999-ben Szerbia katonailag összeomlott, az ellenzéki erők végre egyesültek, és támogatta őket az új gazdasági elit, a Nyugat és a középosztály tömegei. 2000-ben Milošević rezsimjének megdöntésével kezdetét vehette a kapitalista piacgazdasággá alakulás harmadik szakasza.

A belső átalakulás persze ezek után sem volt zökkenőmentes, de összességében elmondható, hogy az új évezred első évtizedében jelentős előrelépést sikerült elérni a liberális-demokratikus rend megszilárdításában. A viszonylag masszív állami szektor ellenére a gazdaság túlnyomórészt piacgazdasággá alakult, és egyre inkább betagozódott a nemzetközi export-import forgalomba és pénzmozgásokba. A társadalomban folytatódott a kapitalista osztály megszületése, amely összetételében egyre hasonlóbbá vált a többi volt szocialista ország gazdasági elitjéhez. A patriarchális tradicionalizmust felváltotta a liberálisabb politikai gondolkodás, bár a gazdasági válság idején a kapitalisták még mindig az államtól várták a problémák megoldását. Sajnálatos módon

a 2008-ban kezdődött gazdasági világválság társadalmi hatásai rávetültek a szerb politikai életre. A közvélemény az új kapitalista osztályt tette meg bűnbaknak a romló életszínvonal miatt, ez a helyzet pedig aláásta a kapitalista rend megszilárdulásának és a gazdasági elit konszolidációjának folyamatát, mivel ez utóbbi hagyományosan a politikai hatalomhoz kapcsolódik Szerbiában. Mindez pedig duplán megnehezíti a válságból való kilábalást.

Pethő-Szirmai Judit